

VEŘEJNÉ PROSTORY MALÝCH MĚST – TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Zuzana Ambrožová

Tato práce se zabývá problematikou veřejných prostorů v malých městech. Jejím cílem je poskytnout přehled teoretických přístupů vytvářejících základ výzkumného tématu „Veřejné prostory v malých městech“ a usnadňujících jejich následné hodnocení. V úvodu článku je popsán, za využití definic různých českých autorů, jejichž výklad se v určité míře odlišuje, termín „veřejný prostor“. Další část vymezuje základní členění veřejných prostorů. Následně se článek, doplněný o myšlenky významných autorů z oblasti architektury, urbanismu a sociologie, zaměřuje na historický vývoj veřejných prostorů a na základy městského uspořádání. Dále je pozornost textu věnována termínu „malé město“, jehož veřejné prostory jsou předmětem tohoto článku. Zde je zdůrazněna významnost specifík a problémů malých měst. Příspěvek poukazuje na roli veřejných prostorů v městském prostředí a shrnuje aspekty jejich uspořádání. Zaměřuje se především na náměstí, která jsou hlavními veřejnými prostory malých měst. V textu je také diskutována role parků a městských zahrad coby městotvorných prvků. Závěr přináší základní tezi veřejných prostorů malých měst a souhrn předpokladů pro jejich revitalizaci.

Úvod

Úpravy veřejných prostorů vždy vzbudí velký zájem jak odborné, tak laické veřejnosti. Jak vystavené vize, tak konečné realizace jsou posuzovány dle individuálního vkusu, zkušenosti, myšlení a citění. Některé a často opakované prohřešky vůči podobě našeho urbánního prostředí jsou však evidentní. Podceňování kvalit prostorově-estetických a společenských má za následek nevalný stav veřejných prostorů mnoha měst a městeček u nás. Plně uznávanou tvorbou je tvorba funkční a zároveň umělecká s kvalitním materiálním výrazem. Tato stať se proto vrátí ke vzdálenější městské minulosti a nastíní historický vývoj veřejných prostorů s ohledem na roli klasických kompozičních principů pro vytváření kvalitních urbánních prostorů. Dále se dotkne myšlenek významných autorů z oblasti architektury, urbanismu či sociologie, které dokreslí realistický popis významných tvůrčích i teoretických postojů, díky nimž je možné veřejný prostor pochopit a vyhnout se tak chybám při jeho úpravě. V tomto kontextu je třeba nejprve vyjasnit a interpretovat termíny, s nimiž stať dále pracuje, a stanovit hlavní otázky, na něž chce odpovědět.

1. Co vyjadřuje pojem „veřejný prostor“ a jaké prostorové formy zaujímal v průběhu historického vývoje lidských sídel?
2. Jaká kritéria platí pro označení „malé město“?

3. Jaká jsou specifika veřejných prostorů malých měst v ČR a jaké jsou hlavní priority jejich revitalizace?

Cílem příspěvku je podat souhrnný přehled teoretických východisek, který představuje základ pro posouzení veřejných prostorů malých měst v České republice.

Definování termínu „veřejné prostory“ a historické souvislosti jejich vzniku

Definování veřejných prostorů se zpravidla provádí na základě dvou hlavních kritérií – kritéria vlastnictví a kritéria urbanistické typologie (velikost, způsob využití, význam aj.). Vzhledem k vlastnictví je urbánní prostředí¹⁾ obecně rozděleno na prostory soukromé a veřejné, které někteří autoři dále rozšiřují o prostory poloveřejné či polosoukromé [Gehl, 2000; Jastrzab, 2004]. M. Šimon [2006] specifikuje urbánní prostředí jako komplexní systém, v němž jsou koncentrovány produkční, vzdělávací, politické a administrativní funkce a socioekonomické aktivity. Veřejný prostor je pak prostor obecně všem dostupný pro atraktivní trávení volného času, zábavu, obchod, komunikaci i užívání služeb, což jej povyšuje nad ostatní prostorové kategorie. Pro veřejný prostor je podstatné, aby v něm lidé zůstávali a hledali nové pocity, zážitky a sociální kontakty. V tomto pojetí však může velmi dobře fungovat místo uzavřené, otevřené,

privátní či veřejné. Tento text preferuje veřejné prostory z pohledu malého města, pro něž jsou v tomto ohledu stěžejní otevřené/volné prostory, které jsou ve většině případů ve vlastnictví města a které vždy sloužily a slouží k setkávání, obchodu či rekreaci a jsou významnou složkou identity místních obyvatel. Místa, která vždy byla jakýmsi „společným dobrem“ [Jastrzab, 2004: 9], o které usiluje celá komunita, čemuž také odpovídalo jejich měřítko, forma a obsah.

Pojem „veřejný prostor“ u nás není legislativně ukotven [Šilhánková, 2003]. Zákon o obcích (č. 128/2000 Sb.) však definuje termín „veřejné prostranství“: „všechna náměstí, ulice, tržiště, chodníky, veřejná zeleň, parky a další prostory přístupné každému bez omezení, tedy sloužící obecnému užívání, a to bez ohledu na vlastnictví k tomuto prostoru“.

Také zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu užívá termín „veřejné prostranství“. Vyhláška č. 501/2006 Sb. tohoto zákona o obecných požadavcích na využívání území stanovuje jako obecný požadavek tvorbu a ochranu bezpečně přístupných veřejných prostranství v zastavěném území a v zastavitelných plochách, přičemž (Požadavky na vymezení ploch § 3, Plochy s rozdílným způsobem využití § 7): „Plochy veřejných prostranství zahrnují zpravidla stávající a navrhované pozemky jednotlivých druhů veřejných prostranství a další pozemky

1) Pojem urbánní = městský (z latinského základu urbs – město).

souisející dopravní a technické infrastruktury a občanského vybavení, sloučitelné s účelem veřejných prostranství“. Dále je toto označení zahrnuto ve vyhláškách jednotlivých měst. Veřejná prostranství jsou zde popsána jako místa, sloužící k veřejnému užívání bez ohledu na vlastnictví k tomuto prostoru – např. náměstí, ulice, tržiště, chodníky, parky, veřejná zeleň (viz *obecně závazná vyhláška města Lanškroun č. 1/2010; obecně závazná vyhláška města Jeseník 1/2004*). Tento termín však označuje pouze dvourozměrnou plochu a regulace k ní vztahované [Čáblová, 2005: 10], bez dimenze společenské [Šilhánková, 2003: 9]. Publikovanou a dnes mnoha autory citovanou definicí „veřejného prostoru“ je výklad z roku 2003 [Šilhánková a kol.]: „nezastavitelný prostor ve městě, který je volně (bezplatně) přístupný všem obyvatelům a návštěvníkům města, buď nepřetržitě, nebo s časovým omezením. Základní charakteristikou veřejného prostoru je jeho obyvatelnost spojená s užitností pro obyvatele, slouží k provozování nejrůznějších pohybových a pobytových činností“.

Obsahově se s tímto pojetím ztotožňují i definice dalších autorů [Čáblová, 2005; Čermáková, 2009]. Práce V. Šilhánkové [2003] je významná z hlediska komplexní urbanistické typologie veřejných prostorů, rozděluje veřejné prostory na hlavní typy: „ulice, náměstí, zeleň a ostatní“, které dále rozvíjí do mnoha podtypů. Mezi další možná dělení uvádí zařazení:

- dle významu (lokální, místní, okrskový, celoměstský, regionální a nadregionální);
- dle hlavní funkce (společenská, obchodní, shromažďovací, dopravní, rekreační, obytná a smíšená);
- dle dopravní zátěže (pěší zóna, městská ulice, městská třída, dopravní koridor);
- dle polohy vůči terénu (v terénu, nad terénem, pod terénem);
- dle přístupnosti (omezeně či neomezeně přístupné, vyhrazené).

Jako terminologická synonyma pro veřejný prostor jsou obecně používány pojmy urbánní prostor, interiér města či urbánní scéna.

Již v první polovině 20. století hodnotil S. Klužniak [1937] krásu měst jako „krásu všech jeho prvků harmonicky spojených v organický celek“, přičemž mezi tyto prvky počítal: ulice, náměstí, křižovatky/uzly ulic a plochy zeleně. Stejně o několik desítek let později považuje také T. Jastržab [2004: 8] konfiguraci veřejných prostorů – ulic, náměstí a parků za „genetický kód města“. Tyto „obývací pokoje města“, jak je nazývá Šilhánková [2003], jsou vždy výsledkem řady procesů z oblasti architektury, urbanismu, politického, kulturního a ekonomického dění. Město je prostředí s charakteristickou hierarchickou strukturou, která zahrnuje systém vzájemně provázaných prostorů. Dlouhá historie městské výstavby, kulturní rozdíly, topografické podmínky či měnící se společenské potřeby daly vzniknout různorodosti jejich forem. Některá estetická pravidla jsou však v lidech zakořeněná a vytvářejí pocit duševní pohody, bezpečí a estetického uspokojení. Tato skutečnost se dotýká architektonické kompozice a symboliky i dnešních veřejných prostorů.

Již v plánech nejstarších lidských sídel je možné rozpoznat prostory zvláštního významu – společensky preferované a všem dostupné, obklopené obydlími, které dominují celé urbánní struktuře. Hierarchické uspořádání a čitelnost schématu jsou stěžejní pro vývoj veřejných prostorů evropských měst. Dispozice s místy rušnými i tichými, uzavřenými i otevřenými, formálními i nekoncepčními, méně či více významnými zdůrazňuje roli jednotlivých prostorů v organismu města a jasně specifikuje jejich hranice. T. Jastržab [2004: 10] uvádí, že úloha čitelnosti kompozice veřejných prostorů je podstatná z několika důvodů:

1. orientace v prostředí;
2. emoční vnímání (smysl pro pořádek a jistotu);
3. vzdělávací a morální význam (stimuluje k určitému pozitivnímu chování).

Původ městského uspořádání je na našem území spojen s dvěma hlavními typy městského osídlení. Část měst se rozvinula na základě protourbánní sítě osad, která nebyla postavena na sídelním systému Římské říše. Jednalo se o slovanská protourbánní jádra, která vytvořila rámec pro rozvoj slovanských měst 11. a 12. století [Musil, 2001: 277]. Druhým způsobem bylo lokátorské zakládání měst, které je z hlediska časového, politického či hospodářského známé pod pojmem velká německá kolonizace. Jednalo se o zakládání ortogonálních urbánních forem, které jsou již od nadčasových Hippodamových šachovnicovitých dispozic pro Evropana symbolem disciplíny a pořádku. Vznik plně funkčních a prostorově jasně vymezených veřejných prostorů představovaných především agorami přineslo právě antické Řecko. Působivé a přesto půdorysně jednoduché prostorové formy se staly základním stavebním principem a architektonickým archetypem pro městotvornou činnost v Evropě.²⁾

I když ideologicky existovala spojitost antických plánovacích principů s městy následně vznikajícími, ve středověku měla města především obranný charakter, malou rozlohu, skromný program i formu. Přirozeným centrem i prostorovou dominantou se stala náměstí a prostory před kostely a chrámy. U záměrně zakládaných měst se veřejné prostory omezují především na hlavní náměstí čtvercového nebo obdélníkového tvaru. Struktura měst je dále tvořena velmi úzkými, lehce ubránitelnými uličkami a je ovlivněna především fortifikačními prvky, jako jsou hradby a městské brány. Tento středověký základ se dodnes výrazně ztotožňuje s prostorovými formami centrálních částí měst.

Na našem území došlo k vytvoření poměrně husté sítě malých a středně velkých měst, která ve středověku, s výjimkou Prahy, nezahrnovala velkoměsta charakteristická pro západní Evropu (Francie, Itálie, Benelux). Početnost malých a středně velkých měst

2) Antický Řím integruje principy Řeků do své kultury a nastíněná uspořádání dále rozvíjí. Na území celé říše tak vzniká mnoho měst na principu římského tábora – castrum romanum – který se váže na čtvercový půdorys s dvěma navzájem kolmými ulicemi (cardo, decumana). Mezi nejdochovanější příklady římského koloniálního města patří např. Timgad v Alžírsku (<http://whc.unesco.org/en/list/194>). Reprezenačním místem se stalo fórum (nejčastěji na místě křížení hlavních ulic).

zůstala po staletí typickým rysem pro střední část Evropy – Čechy, Moravu, Slovensko či Polsko. Jak uvádí J. Musil [2001: 279], města na našem území byla součástí oblasti, kterou lze popsat jako poloperiferijní zónu evropského urbánního jádra, a celý městský systém zde zůstal poměrně slabý, přestože měl hluboké historické kořeny. Síť a velikost středověkých měst se zachovala bez velkých změn až do druhé poloviny 19. století.

Renesance pracovala s formami veřejných prostorů s uměleckou invencí a zdůraznila spojení půdorysné dispozice náměstí s jeho obrazem. Obohatila také malá města o rezidenční stavby a architektonicky propracované měšťanské domy. Renesance se snažila zcela záměrně komponovat vztahy mezi prostory a dokázala velmi umně pracovat s kompozičními principy. Některá města dokonce vznikla na principu měst ideálních (mezi teoretiky patří Filarete, Scamozziho, Martiniego, Vasariho apod.) – Zamość, Rawicz (Polsko), Charleville (Francie), Palmanova (Itálie). Na našem území se však v novověku další města zpravidla nezakládala. Stavební aktivity se projevovaly pouze dílčími renesančními a později barokními či klasicistními představami.

Baroko i klasicismus kladly důraz na reprezentaci a vedly k vědomému vytváření promyšlených prostorových kompozic obrovských měřítek. Vývoj v 19. století přinesl do stavby měst řadu nového. Průmyslová revoluce znamenala nárůst počtu městského obyvatelstva, rozšiřování měst a s tímto spojené mnohé problémy v oblasti hygieny, dopravy i služeb. Podstatnou roli tak mezi veřejnými prostory zaujaly parky, městské sady či nábřeží a promenády. Lidstvo stálo před řešením nových urbanistických problémů, na něž reagovaly významné osobnosti tohoto období (např. C. Sitte, O. Wagner, Ch. Buls, E. Viollet le Duc), autoři utopických teorií (Ch. Fourier, P. V. Considerant, B. Bolzan, J. Godin či R. Owen) a tvůrci koncepcí liniových (A. Soria y Mata), průmyslových (T. Garnier) či zahradních

(C. N. Ledoux, E. Howard) měst. Důležitým fenoménem se stalo bourání fortifikačních systémů, na jejichž místě vznikaly sadové okruhy, a tedy i nové systémy veřejných prostorů. Dalším trendem bylo zpřístupnění bývalých feudálních území veřejnosti.

V 1. polovině 20. století vznikaly nové koncepce, které výrazně pozměnily náhled na urbanistickou budoucnost měst (CIAM, sovětská avantgarda). Po 2. světové válce se začal na našem území plně uplatňovat a rozvíjet tzv. socialistický realismus. Ačkoliv období socialismu nemělo zásadní dopad na celkovou sídelní strukturu země, velmi citelně zasáhly obraz měst radikální vnitroměstské změny způsobené ústředním direktivním plánováním. Prioritou byla rychlá industrializace a sociálně motivované počiny. Teoretickou základnu rozvoje představovala „středisková strategie“, která měla sjednotit kvalitu životních podmínek střediskových měst a posílit je z hlediska průmyslu, bydlení i občanského vybavení. Socialistické země si tak prošly intenzivní vlnou urbanizace. Od 60. let se staly tyto strategie prvním terčem kritik a mnozí autoři poukazovali na nedostatky tohoto plánování či závažná a nevratná narušení městského prostředí ve všech jeho aspektech (sociální, architektonické, ekonomické, ekologické i kulturní). Následné období zmiňuje J. Musil [2001: 288] jako: „...období, kdy většina opatření byla pouze politikou jakési reakce, a nikoliv politikou silných strategických konceptů“. Poválečná bytová krize vyústila v mohutnou výstavbu univerzálních sídlišť na předměstích (bez diferenciac dle charakteru a velikosti města), což znamenalo zvláště pro malá města citelnou změnu obrazu a prostorové struktury jejich vnější zóny. Nově založená sídliště postrádala onu výše zmíněnou „čitelnost“, kdy každá budova, každý prostor je projektován s vědomím role v městské hierarchii. Proto jsou území kolem panelových domů tak často označována jako „území nikoho“, území bez jasných hranic a pocitu identity. Mezi prvními zaujala ostře kritizující postoj vůči soudobému „sterilnímu a neosobnímu urbanismu“ J. Jacobs,

kteří v roce 1961 vydala knihu *Smrt a život amerických velkoměst*³⁾ a podnítila zájem o tradiční fungující veřejné prostory. Další autoři, například bratři Krierové, se ve svých spisech hlásí k odkazu nadčasových myšlenek C. Sitteho. W. H. Whyte se věnuje výzkumu chování lidí ve veřejném prostoru („*behaviour mapping, tracking, counting*“)⁴⁾ a osobnost Kodaňské univerzity J. Gehl se zapisuje do podvědomí snad všech architektů a urbanistů knihou „*Život mezi budovami*“. Jeho práce se opírá o studie a výzkumy svých předchůdců i současníků a demonstrovuje svoji platnost na zkušenostech z různých měst po celém světě.

Rozvoj soudobých měst je snahou o ozdravení, revitalizaci a zobytnění prostředí města při aktivním zapojení obyvatel do tohoto procesu [Koutný, J., 2004: 12]. Upravenost, údržba a čistota veřejných prostorů se tak stává měřítkem kvality města. Většina měst v posledních letech alespoň částečně využila možnosti čerpat z různých programů a fondů jak domácích, tak evropských. Poznatky z hierarchických systémů veřejných prostorů jsou známy už více než dvě desetiletí let [Gehl, 2000: 60], přesto se při hodnocení nových úprav setkáváme s problémem, že úpravy stávajících prostorů či nově vznikající „veřejné prostory“ v kobercových zástavbách malých měst stále nerespektují potřebnou hierarchii, čitelnost uspořádání a sociologickou podstatu plánování. Nízkopodlažní/kobercová zástavba je reakcí na nízkou úroveň předrevolučních bytových souborů a ekonomické možnosti obyvatel. Postrádá však dostatečnou kvalitu, týkající se zapojení zdejších obyvatel do veřejného života. Také kolektiv kolem M. Carmony [2003: 37] vidí kvalitu urbánního prostředí v těchto klíčových faktorech:

- lidské měřítko a kompaktnost;
- struktura, čitelnost/rozlišitelnost a identita;
- čistota a bezpečnost;
- management;
- vizuální bohatost;
- aktivity a rozmanitost využití;
- okolní pohyb a přátelství/komfort pro pěší.

3) The Death and Life of Great American Cities, 1961.

4) Výsledky práce jsou shrnuty v díle The Social Life of Small Urban Spaces.

M. Čáblková [2005: 6] tyto faktory systematicky třídí do hlavních skupin: „aktivity, doprava, obchod, prostorové faktory, sociální faktory a vybavení“ a zdůrazňuje roli estetického ztvárnění jak okolní zástavby, tak mobiliáře a drobné architektury.

V Německu, Švýcarsku či Francii dnes již nalezneme příklady ekologicky motivovaných čtvrtí, které kladou důraz na společenské osvojení a podporují význam sousedství a sociálních vztahů. Nízkopodlažní zástavba představovaná menšími bytovými domy s hierarchicky uspořádaným parterem je příkladem osvětlené moderní koncepce, která se dnes stává inspiračním zdrojem i českých projektantů.

Veřejné prostory jsou předmětem studia celé řady oborů. Již Vitruvius vyžaduje, aby architekt vládl univerzálními znalostmi.⁵⁾ Estetické principy doprovázejí tvůrce a koncepční myšlení člověka po celou jeho historii a jsou jeho nezastupitelnou schopností a dovedností. Estetika veřejných prostorů však do jisté míry reflektuje také soudobou společnost. Sociologický a psychologický pohled se věnuje vlivu prostředí na chování a jednání lidí, vlivu hustoty obyvatel v prostoru na sociální chování, rozebírá emocionální účinek architektury a směřuje tím k nalezení odpovědí na způsoby humanizace lidských sídel v současnosti. Interdisciplinární studium a spolupráce je tak silnou argumentací a odpovědí na nedostatky, které vneslo do městského prostředí především 20. století [Schmeidler, 2001: 8, 191]. Role zahradního a krajinářského architekta v plánování veřejných prostorů měst může mít v mnoha případech nezastupitelnou úlohu. Jak zmiňuje M. Pejchal, „Zahradní architekt by měl být generalista pro celek“ [2006: 1].⁶⁾ Krajinářský architekt pracuje se všemi hlavními kompozičními prvky městského prostředí a díky vědomostnímu kontaktu s mnoha obory může veřejné prostory koncipovat s interdisciplinárním nadhledem, uměleckou invencí a citlivostí k životnímu prostředí.

M. Konvička [2005: 13] zdůrazňuje, že k vytváření a revitalizaci veřej-

ných prostorů je třeba znát podmínky a vzájemné vztahy mezi elementy urbanistické scény. Rozeznává prvky statické – umělé a přírodní prostředí a prvky dynamické – lidé a dopravní prostředky, čímž povyšuje urbanistickou tvorbu nejen na prostorové, ale také časové umění. Dále shrnuje a popisuje hlavní kompoziční principy: proporce, rytmus, metrické řazení, gradace, měřítko, kontrast, symetrie a asymetrie, dominantna jako pohledový uzávěr (point de vue), průhled (kompoziční osy), výhled, efekt siluety či barevné řešení. Pro potřeby této stati nebudou tyto historii ověřené kompoziční principy dále rozváděny, přesto je věcně zmínit, že jsou součástí každého koncepčního tvůrčího postupu a posilují pocit orientace v prostoru.

Zachování, umístění či obnova zeleně je z hlediska urbanistické struktury a její kompozice často podceňovanou, ale velmi důležitou podstatou vizuálního obrazu města (např. sadové okruhy měst). Výběr vegetačních prvků z hlediska finální velikosti a estetického působení musí stejně jako budovy respektovat měřítko prostředí a urbanistický záměr (kontrast či harmonické prolínání se zástavbou).

Jaká kritéria platí pro označení „malé město“?

Ve třetím odstavci zákona o obcích (č. 128/2000 Sb.) je řečeno, že městem je obec, která má alespoň 3 000 obyvatel a pokud to na návrh obce stanoví předseda Poslanecké sněmovny po vyjádření vlády. Městy se však staly i menší obce, které měly statut města již před nabytím účinnosti tohoto zákona⁷⁾, a naopak mnohé obce s více než 3 000 obyvateli (především na Moravě) se městy nestaly. Pro rozlišení města a vesnice lze použít tato kritéria: urbanistické znaky, zastoupení občanské vybavenosti a podíl zemědělského obyvatelstva.

Nejčastěji používaný ukazatel velikosti měst – počet obyvatel – je vzhledem k legislativnímu ukotvení pro obecnou a základní orientaci dostačující. V podmínkách sídelní struktury České republiky je možné chápat malé město

pro potřeby této stati jako město s orientačním počtem obyvatel do 15 tisíc.

Dle podmínek ČR a potřeby této práce je vhodné dělit města na:

1. malá města (do 15 000 obyvatel);
2. středně velká města (od 15 000 do 100 000 obyvatel);
3. velká města (100 000 a více obyvatel);
4. velkoměsta, metropole (od 1 milionu obyvatel).

Jaká jsou specifika veřejných prostorů malých měst v ČR a jaké jsou hlavní priority jejich revitalizace?

Malá města představují určitý přechod mezi vesnicí a velkým městem, pokud jde o typ komunity. Nelze u nich hovořit o klasické sociální distanci, neosobnosti či anonymitě, jako je tomu u velkých měst. Malá města jsou specifická mírou své integrace, vztahy, strukturou a sociální organizací [Schmeidler, 2001: 54]. Mnoho autorů zabývajících se optimální velikostí sídla se shoduje, že města s menším počtem obyvatel spojují výhody venkova a městského způsobu života (z čehož také vycházela řada koncepčních teorií). Již v antickém Řecku byly zdůrazňovány výhody malých měst (Aristoteles, Platón), které pak rozvinuly utopické spisy a teoretické přístupy 19. století. Např. Theodor Dezamy, autor utopického spisu „Zákoník společnosti“ z roku 1843, považuje za optimální velikost města sídelní útvar, který nebude mít více než 10 000 obyvatel a bude tak sdružovat výhody města i vesnice. Stejnou představu o ideálním městě má také J. S. Buckingham, jenž popisoval vzorová města stejné velikosti s podrobnou soustavou všech školských, sociálních, kulturních i rekreačních zařízení [Howard in Hruža a Zajíc, 1999: 206]. E. Howard vidí v malém městě tyto výhody: „dostatek společenských příležitostí, krása přírody, pracovní příležitosti, nízké nájemné, vysoké mzdy, snadno přístupná příroda, sociální soulad apod.“ [in Hruža a Zajíc, 1999: 263].

Především tendence ke spřátelení a frekvence neformálního setkávání činí malá města bezpečnější díky vzá-

5) Marcus Vitruvius Pollio (1. stol. př. n. l.) – římský architekt, inženýr a teoretik (Deset knih o architektuře).

6) Význam a specifika rostlin v zahradní a krajinářské tvorbě – studijní materiál pro předmět Použití rostlin.

7) Zákon č. 128/2000 Sb. § 3: „Obec, která byla městem přede dnem 17. května 1954, je městem, pokud o to požádá předsedu Poslanecké sněmovny“.

jemné toleranci a ochraně místního prostředí [Schmeidler, 2001: 88]. Typická je pro malá města určitá personifikace prostoru. Místní obyvatelé si prostory často obohacují po svém – přidávají prvky, mění barvy (rozmístění věcí, umístování květinových nádob, zakládání záhonů) apod. Tvůrce tak v těchto případech může podtrhnout onu neustálou snahu nebo vytvořit podmínky – plochy, které mohou uživatelé přetvářet a užívat pro činnosti, k nimž inklinují při zachování esteticky zdařilého celku. Sociologické aspekty malého města shrnuje Schmeidler [2001: 142]: „*Rychlost výměny informací, společné potřeby a zájmy, komunikační možnosti a integrace lidí jsou dobrým základem pro vytváření kvalitních veřejných prostorů. Malá města mají dobrý předpoklad pro sdružování, vzájemnou pomoc, plnění společných cílů, společnou obranu proti devastaci, společné odstranění nedostatků a zlepšení podmínek života ve městě a sociální kontrolu.*“

V oblasti formování veřejných prostorů hraje nezastupitelnou roli veřejná správa, na základě její iniciativy a činnosti vzniká prostor pro změnu stavu a zlepšení veřejných prostorů [Šilhánková, 2005: 3]. Malá města však nemají vytvořené konkrétní koncepce rozvoje veřejných prostorů, které by jejich význam a stav popsaly, posoudily a ovlivňovaly.

Plány malých měst mají charakteristickou strukturu představovanou třemi hlavními elementy:

1. prostorné náměstí s kompaktní zástavbou;
2. území v doteku s městským centrem – s koncentrovanou zástavbou a omezenými uličními prostory;
3. předměstí s méně intenzivním zástavěním.

Hutnost zástavby směrem do krajiny se postupně rozptyluje a končí v krajině okolí.

Nejdůležitějším a nejkonstantnějším městotvorným prvkem a veřejným prostorem je náměstí, které představuje ústřední bod celého městského utváření a pulsující srdce sídla. Skutečnost, že téměř každé město při svém založení respektovalo centrální hlavní shromažďovací prostor, svědčí o velmi silném významu veřejného

života v průběhu celé lidské historie. U malých měst nedochází k výrazné funkční diferenciaci – náměstí je zde polyfunkčním prostorem (administrativním, reprezentačním, kulturním, shromažďovacím, obchodním apod.) uspokojujícím všechny potřeby svého obyvatele a představuje chloubu celého města. Je jasně vymezeným prostorem, který má svůj specifický tvar, velikost, orientaci ke světovým stranám, typ zastavění a vybavení. Znamená vrchol městského prostoru jak z hlediska velikosti a kvality architektury, tak z hlediska společenské podstaty. Kumulace materiálních a uměleckých hodnot vždy určovala jeho symbolický význam. V jeho bezprostřední blízkosti, v doteku s ním se zpravidla nachází samostatný prostor obklopující chrám, kostel či klášter. V průběhu rozvoje měst byla v některých případech zformována vedle hlavního náměstí také menší a mladší vedlejší náměstí, která vyvažovala veřejný život v ostatních částech města a měla především reprezentační charakter (např. barokní prostory před nově postavenými kostely a budovami děkanství). Kromě náměstí, vědomě navržených, ve městě však vznikají také spontánně vytvořené prostory, které jsou na místě dříve stojících budov, a dochází tak k částečné deformaci původní městské struktury.

Obraz náměstí je utvářen charakterem zastavění jeho stěn, rozmístěním, počtem a šíří uličních vstupů i proporcí všech jeho součástí, zeleň nevyjímaje [Jastržab, 2002: 54]. Ať již jsou stěny náměstí zastavěny hřebenovým, štítovým (příp. atikovým) či smíšeným způsobem, vždy platí princip plné návaznosti budov, která vytváří dojem souvislých stěn, opisujících tvar náměstí. Nejrozšířenější formou zeleně na náměstí jsou řady stromů kolem náměstí, květinové záhony a trávnické plochy. Jejich úlohou a celkovou koncepcí v městském organismu se zabývá L. Krier, C. Sitte, K. Wejchert a další. Umístění vegetačních prvků musí reagovat na výšku zastavění a jeho případné akcenty (nárožní budovy, dominanty) tak, aby podpořily hlavní linii náměstí a nebránily pohledům na dominanty z uličních vstupů. U malých měst je možné rozlišit tyto typy náměstí [třídění dle Zuckera, 1959]:

1. *náměstí uzavřená (tvaru čtverce nebo obdélníku s jednolitými stěnami);*
2. *náměstí s dominantou (kompozice podřízena dominantě):*
  - s dominantou uvnitř náměstí,
  - s dominantou v průčelí,
  - s dominantou v nároží,
  - s dominantou mimo prostor náměstí;
3. *jádrové náměstí (s mocným vertikálním akcentem):*
  - pomník, fontána, výšková budova;
4. *náměstí amorfního tvaru (nekonkrétní tvar, disproporce staveb).*

Tyto typy se do jisté míry shodují také s typologií K. Wejcherta [1984], který však ještě doplňuje „*náměstí směrná*“, která vznikla jako rozšíření hlavního dopravního tahu a jsou charakteristická pro původní spontánně vzniklá města.

Dalším určujícím prvkem městské struktury jsou ulice, které však v prostředí malého města nejčastěji představují skutečné spojnice, nikoliv plnohodnotné veřejné prostory, kde by místní obyvatelé setrvali déle, než je nutné. Významnými prostory jsou dále městské parky, historické zahrady, hřbitovy, nábreží či předprostory významných budov.

Zcela jistě u tohoto typu sídla vyvstává otázka, co obyvatelé malého města může vést k trávení času mezi budovami a v uměle vytvořeném přírodě blízkém prostředí, když tato sídla mají ve většině případů na dosah skutečné a přírodní rekreační zázemí okolní krajiny. Potřebuje malé město park? Otázka, která je mnohdy stěžejní z hlediska možného zastavění atraktivních ploch v dotyku s městským centrem. Moderní pojetí využívání volného času zasáhla i malé město. Porevoluční vývoj nutně zaznamenal změnu myšlení směrem k potřebám a požadavkům obyvatel – spotřebitelů produktů a služeb města. Je tedy otázkou, jakým způsobem přispůsobit nabídku aktivit nové poptávce a zda zpřístupnit různé aktivity všem sociálním vrstvám v mozaice různorodých prostorů. Úloha parku či městské zahrady jako městotvorného elementu může být v tomto ohledu velmi podstatná. Parky, městské zahrady a sportovní zařízení podporují skupinové trávení volného času (každodenní rekreaci), snižují stres a zlepšují životní prostředí. I plochy zeleně musejí však respektovat

komplexní sociální a estetické cíle, které vycházejí z tvorby města dle uměleckých zásad (viz C. Sitte). Problémem malých měst je zcela jistě velká řada neadekvátně upravených parků a parkově upravených prostorů kolem historicky významných staveb. Skutečně zdařilá úprava neztrácí spojení s minulostí, respektuje vizuální čitelnost a přitažlivost a přitom odpovídá současným požadavkům společnosti.

Způsob, jak rozšířit a zvýšit informovanost z hlediska kvality úprav, je v dnešním médiu ovládaném světě o mnoho jednodušší než dříve. Stručný, jasný, a přesto dostatečně variabilní a obecný informační zdroj – jak upravit veřejné prostory s ohledem na vlastnosti prostředí, sortiment rostlin a kompoziční principy – by mohl za pomoci kreseb a fotografií demonstrovat dobré a špatné příklady. Takto předem stanovená kritéria by eliminovala také rozpory založené na osobním zájmu či vkusu a zvýšila věrohodnost úprav před veřejností.

Souhrn

Vědecká práce většinou vyžaduje ověřitelné a přesné informace, na jejichž základě se mohou odborníci rozhodovat a postupovat. Urbanisté, architekti a krajináři však mají v tomto ohledu nelehkou úlohu. Vytvářejí pouze určitou formu profesionální výchovy. Kvalitní a komplexní soubor informací může však být určující pro kvalitnější projektování.

U malých měst lze vyvodit základní teze platné pro jejich veřejné prostory, které vycházejí z precizace obecných informačních zdrojů a teorií. Vzhledem k velikosti a sociologickým aspektům mají veřejné prostory našich městeček vysoký předpoklad obyvatelnosti. Dobrá dostupnost díky malým vzdálenostem, malá rychlost provozu, snadná orientace, přehlednost, lidské měřítko zastavení či bezpečnost jsou pro pobyt v takovém urbánním prostředí z pozice uživatele zásadní [viz Gehl, 2000; Šilhánková, 2005; Schmeidler, 2001]. Sociální kontrola a silný vztah obyvatel k prostředí jsou vysokými předpoklady participace uživatelů na zkvalitňování veřejných prostorů.

Malá města u nás, plánovitě založená i spontánně rostlá, vykazují charakteristický model hierarchické struktury volných prostorů. Jasný a čitelný vztah je mezi dispozicí hlavního náměstí, jeho okolím a předměstími. Koncentrická dispozice stanovuje měřítko, formu i obsah městských prostorů, které se většinou obešly v průběhu celé jejich historie bez monofunkční specifikace. V malých městech převažují veřejné prostory polyfunkční, které vytvářejí několikvrstvé oblasti, v nichž se uplatňuje obchod, doprava, rekreace, společenské i kulturní dění. Čitelnost patrná v centrální historické části, která vytváří charakteristický výraz města, kontrastuje s novodobou periferií bez jasných regulí, hranic, symboliky a nositelů městské identity. Nejhodnotnější jádra našich městeček, a to bez výjimky, v posledních letech zaplnily velmi nápadné a přitom nevhodné, špatně udržované a nekultivované levné obchody, herny a nežádoucí provozy. Tyto nepříznivé dopady komerčního charakteru a patrný odliv kvalitních obchodů lze sledovat i u prostorů mediálně nejznámějších malých měst u nás. Dalším problémem, který je v příspěvku nastíněn, je neadekvátní stav i neviditelnějších prostorů města, které představují především okolí památkově významných stavebních souborů a objektů. Problematická jsou v tomto ohledu provizorní a nekonceptní řešení úprav, zanedbanost, neupravenost, nevhodné materiálové řešení i zdevastovaná a nelogicky navržená zeleň, což je obyvateli citelně vnímáno. Uspokojivé nejsou ani nové realizace stavící na bezobsažné, napodobující a extrémně dekorativní úpravě, které ubírají na skutečné kráse našich malých měst. Jistá míra usměrněné zdobnosti je samozřejmě na místě, je pro člověka přirozená a činí z prostoru skutečně přívětivé prostředí, ale veřejné místo musí být vzorem dovednosti, estetického cítění i pochopení praktického života místních. Ryze účelové ani ryze dekorativní veřejné prostory nejsou pro obyvatele čitelné, atraktivní a neslučují se s potřebou zastavení. Předpokladem revitalizace veřejných prostorů malého města je jasná, významově hierarchická, celoměstská koncepce, která by deklarovala kom-

plexní přístup k problematice založený na interdisciplinární spolupráci a participaci svých občanů. Hnací silou celého procesu se musí stát vzájemná oborová interakce a vzdělávání rozhodovací složky města i obyvatel. Zvláště malá města jsou úzce spjata se svým krajinným okolím. Po rekonstrukcích a revitalizacích historických center by měla vedení malých měst přistoupit také k obnově, doplnění a rozšíření parkově upravených ploch a hlavně k propojení veřejné městské zeleně se svým přírodním zázemím. Městské zahrady a parky jsou nejcitelněji zasaženy nezájmem a minimálními investicemi a ve většině měst zůstávají jako nežádoucí reziduum. Moderní polyfunkční prostory stavící na jasné zahradně-krajinářské koncepci a odkazující na některé dochované prvky původních úprav se mohou stát hybnou silou k podpoře nových aktivit, cestovního ruchu a cílené organizace společenských a kulturních akcí města. Rekonstrukce dosud opomíjených prostorů jsou vždy silnou motivací k jejich užívání, zvláště pokud jsou dotvořeny s pomocí místní komerční sféry (sponzoři a mecenáši) a místních zdrojů – jak materiálních, tak lidských.

Text je výstupem, který vznikl díky podpoře interního grantového projektu Zahradnické fakulty Mendelovy univerzity v Brně v roce 2010 (IGA ZF MENDELU).

Použité zdroje:

CARMONA, M. a kol. *Public Places – Urban Spaces – The Dimension of Urban Design*. Oxford; Boston: Architectural Press, 2003. 312 s. ISBN 0750636327.

ČÁBLOVÁ, M. *Kvalita veřejných prostorů a její rozvoj*. Brno: Fakulta architektury VUT, 2005. 116 s. Disertační práce.

ČERMÁKOVÁ, E. *Veřejné prostory jako kulturní a sociální platforma města*. Brno: Fakulta architektury VUT, 2009. 157 s. Disertační práce.

GEHL, J. *Život mezi budovami: užívání veřejných prostranství*. Brno: Nadace Partnerství, 2000. 202 s. ISBN 8085834790.

HRŮZA, J. – ZAJÍC, J. *Vývoj urbanismu I*. 1. vyd. Praha: ČVUT, 1999. 186 s. ISBN 80-01-02551-9.

JACOBS, J. *Smrt a život amerických velkoměst*. Praha: Odeon, 1975.

- JASTRZĄB, T. *Przestrzenie publiczne we współczesnej urbanistyce i architekturze*. Poznań: Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, 2004. 303 s. ISBN 83-7143-597-5.
- KLUŻNIAK, S. *Urbanizm*. Warszawa, 1937.
- KONVIČKA, M. Podíl kompozice na atraktivitě urbánního prostředí města. *Urbanismus a územní rozvoj*, 2005, ročník VIII. 11-16. ISSN 1212-0855.
- KOUTNÝ, J. Moderní urbanistické koncepce. *Urbanismus a územní rozvoj*, 2004, ročník VII. 1-15. ISSN 1212-0855.
- KRIER, L. *Architektura – volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001. 190 s. ISBN: 80-200-0012-7.
- MUSIL, J. Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů. *Sociologický časopis*, 2001, ročník XXXVII. s. 275-296. ISSN 0038-0288.
- PEJCHAL, M. *Význam a specifika rostlin v zahradní a krajinářské tvorbě – studijní materiál* pro předmět Použití rostlin. Brno: MZLU, 2006.
- SCHMEIDLER, K. *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*. Brno: Zdeněk Novotný, 2001. 292 s. ISBN 80-238-6582-X.
- SITTE, C. *Stavba měst podle uměleckých zásad*. Praha: ABF-ARCH, 1995. 112 s. ISBN: 80-901608-1-6.
- ŠILHÁNKOVÁ, V. Člověk, stavby a veřejný prostor z pohledu urbanisty. In: „Člověk, stavby a jejich vzájemné působení“. Praha: Fakulta stavební ČVUT, 2005. s. 19-28. ISBN 80-01-03355-4.
- ŠILHÁNKOVÁ V. *Veřejné prostory v územně plánovacím procesu*. Brno: VUT, 2003. 144 s. ISBN 80-214-2505-9.
- ŠIMON, M. *Teoretické přístupy ke studiu urbanizace*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK, 2006. 43 s. Bakalářská práce.
- WEJCHERT, K. – ADAMCZEWSKA-WEJCHERT, H. *Male miasta*. Warszawa: Arkady, 1986. 351 s.
- WHYTE, W. H. *The Social Life of Small Urban Spaces*. NY: Project for Public Spaces, 2001. 125 s. ISBN 097063241X.
- ZUCKER, P. *Town and Square*. NY: Columbia university, 1959. 287 s.
- Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích.*
- Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu a vyhláška č. 501/2006 tohoto zákona.*
- Obecně závazná vyhláška města Jeseník 1/2004.*
- Obecně závazná vyhláška města Lanškroun č. 1/2010.*

Ing. Zuzana Ambrožová
Ústav zahradní a krajinářské architektury,
Zahradnická fakulta v Lednici
Mendelova univerzita v Brně

ENGLISH ABSTRACT

Public Spaces of Small Towns: A Theoretical Basis, by Zuzana Ambrožová

This contribution is focused on public spaces of small towns. The aim is to outline a theoretical basis for the research and evaluation of public spaces. The author describes the term “public space” in the introduction, presenting varied definitions. Following is a basic division of public spaces. The article deals thoroughly with the historical development of public spaces and town arrangement. “Small town” is another term to be explained, highlighting the importance of the specifics and problems of small towns. Attention is especially focused on squares as major public spaces of small towns. The role of parks and town gardens as creative elements is discussed too. Concludingly, some basic principles for public spaces in small towns are presented, summarizing the conditions for their revitalization.